

გლობალური გამოწვევები და სოციალური პროგრესი

ურბანიზაციის სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათი

რუსუდან თევზაძე,
სტუ-ს დოქტორანტი

ურბანიზაციის პროცესი ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენაა, რომელმაც უზარმაზარი გავლენა მოახდინა საზოგადოების ისტორიულ განვითარებაზე. ამასთანავე ქალაქები დიდ მნიშვნელობას იძენს თავიანთი წარმოშობის დასაწყისიდანვე. ქალაქების განვითარებასთან ერთად ხარისხობრივად იცვლება საზოგადოებრივი წარმოების განლაგება. ქალაქებმა არა მარტო მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ხელოსნობის მინათმცემდებისგან გამოცალკევებაში, არამედ საზოგადოებრივი შრომის ახალი უმსხვილესი განყოფილების, ვაჭრობის წარმოშობაში. ქალაქების აღმოცენებასთან დაკავშირებულია აგრეთვე შრომის დანაწილება გონებრივად და ფიზიკურად, ვინაიდან ურბანიზაციის პროცესი მდგომარეობს ქალაქის მოსახლეობის არა მარტო ინტენსიურ ზრდასა და სოფლის და ქალაქის მოსახლეობის თანაფარდობის ძირეულ ცვლილებაში, არამედ ადამიანთა ცხოვრების წესის შეცვლაში, განათლების და კულტურის განვითარებაში.

მეურნეობის სივრცობრივი ორგანიზაციის საკითხების მიმართ სამეცნიერო მიდგომის მოთხოვნამ განაპირობა ქალაქური კონცენტრაციების იერარქიის გამოვლენის აუცილებლობა. კვლევათა მსვლელობისას გამოიყო ქალაქის კონცენტრაციის 4 ზღურბლი: 1) ერთეული ქალაქი – ცენტრი; 2) ქალაქების ლოკალური სისტემა, ანუ აგლომერაცია (აგლომერაცია შეიძლება განვითარდეს ორი ან მეტი ზომით მსგავსი ქალაქის შერწყმით, ან შეიძლება იყოს “ქალაქი – გარეუბანი”); 3) ურბანიზებული უბანი – შედარებით მსხვილი წარმონაქმნი, რომელიც მოიცავს ორ ან მეტ საქალაქო აგლომერაციას; 4) ურბანიზებული სარტყელი – მეგაპოლისის ტიპის გიგანტური წარმონაქმნი.

ქალაქური ეკონომიკის საინტერესო მიმართულებაა გრავიტაციული (პოტენციური) მოდელირების თეორიის გამოყენება სამეურნეო პრობლემების ანალიზის დროს. რაღაც ფორმით გრავიტაციული მოდელი გვხვდება ჯერ კიდევ კერის, რეივენსტეინის, რეილისა და იანგის შრომებში, თუმცა პირველი სერიოზული სტიმული მას განსავითარებლად მისცეს სტიუარტმა და ციპფმა. ამ უკანასკნელებმა ერთ-

დროულად შეიმუშავეს გრავიტაციული თეორია სხვადასხვა კუთხის თვალსაზრისით. ამ თეორიის შესაბამისად, ქალაქები არის რაღაც “ეკონომიკური მასის” მატარებელი, რომლის საზომადაც ითვლება ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობა, სამრეწველო წარმოების მოცულობა და სხვა მაჩვენებლები.

ბოლო ათწლეულები ინტენსიურად ვითარდება ქალაქის ეკონომიკის სხვა მიმართულებებიც – მაგალითად, მიღებულია ქალაქების ეკონომიკური ეფექტიანობის შეფასების მეთოდების შემუშავებაში საინტერესო შედეგები მათი ქსელის განვითარების დაგეგმვისას, არქიტექტურულ-ქალაქმშენებლობის დაპროექტების, ასევე დაგეგმვისა და მშენებლობის გენერალური გეგმების შედგენის ეკონომიკური ასპექტის შესწავლაში, დასახლებული პუნქტების სისტემის ფორმირების კონცეფციისა და ძირითადი დებულებების შემუშავებაში და ა.შ. მიუხედავად ამისა, საჭიროა აღინიშნოს, რომ ქალაქების განვითარების ბევრი ძირითადი ეკონომიკური პრობლემა, უპირველეს ყოვლისა, მათი ეფექტიანობის ანალიზი შესწავლილია არასაკმარისად. ჯერ კიდევ ფართოდ არაა გავრცელებული ქალაქებში მრეწველობის განვითარების საკითხების დეტალური დამუშავება, არასაკმარისადაა გამოკვლეული ქალაქის, როგორც ლოკალური სამეურნეო კომპლექსის, ცნება. ჯერ კიდევ ვერ გახდა გაღრმავებული შესწავლის ობიექტი სამრეწველო კვანძების რაციონალური ზომების და სტრუქტურის საკითხები (ქალაქების და აგლომერაციების ქალაქწარმომქმნელი ბაზები).

კონკრეტული ქალაქის გავლენა, როგორც წესი, სამეურნეო თვალსაზრისით, განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება საგარეუბნო რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების თავისებურებებში. საგარეუბნო რაიონების სამეურნეო საქმიანობაზე ქალაქის ეკონომიკის გავლენის სხვადასხვა ასპექტი ამა თუ იმ ხარისხით აისახა აგლომერაციის კონცეფციაში. ამ კონცეფციის ზოგიერთი დებულების შემუშავება დაიწყო ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დამდეგს და ძირფესვიანად უკავშირდება გამოჩენილი ეკონომისტის ა. ვებერის შრომებს. იგი აგლომერაციულ ეფექტს მიიჩნევდა – ის კი, პირველ ყოვლისა, ჰქონდა ქალაქების და დასახლებებ-

ის მსხვილ აგლომერაციებს – სანარმოო ძალების განლაგების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად. თავის ფუნდამენტურ წიგნში “მრეწველობის განლაგების თეორია”, რომელიც გამოქვეყნდა 1909 წელს, ა. ვებერმა გვიჩვენა, რომ აგლომერაციულ ფაქტორს კოლოსალური მნიშვნელობა ჰქონდა მრეწველობის განლაგებისთვის, უფრო მეტიც, მის გარეშე შეუძლებელია მისი განლაგების გაგება. მისი შეხედულებების თანახმად, სამრეწველო წარმოების ზრდა, მოსახლეობის სიმკვრივის მატება, აგრეთვე ტრანსპორტის გაიაფება იწვევს აგლომერაციული ტენდენციების უწყვეტ გაძლიერებას მრეწველობაში. სამეურნეო კონცენტრაციის და სანარმოო-ტექნიკური გამსხვილების ტენდენცია, როგორც ა. ვებერი აღნიშნავდა, ურთიერთდაკავშირებულია, რის შედეგადაც კონცენტრაცია იწვევს სანარმოო პროცესების ლოკალურ გაერთიანებას.

აგლომერაციის კონცეფცია საშუალებას იძლევა, ავსხნათ საგარეუბნო რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების მრავალი ასპექტი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ყველა როდი; მით უფრო, რომ ყველა რეგიონში როდი შეიძლება აღმოვაჩინოთ ობიექტები, რომლებიც შეიძლება მივაკუთვნოთ აგლომერაციის კლასს. კერძოდ, დასახლებული პუნქტების ლოკალურ სისტემათა კლასს, გარდა აგლომერაციებისა, უნდა მივაკუთვნოთ კომპაქტურად განლაგებული ქალაქური დასახლებების ჯგუფიც, რომელიც ქმნის მასშტაბით მცირე სამრეწველო კვანძებს, აგრეთვე დასახლებათა ჯგუფი საკურორტო ზონებში. ასეთ სისტემათა “ბირთვის” სახით, როგორც წესი, გამოდის მსხვილი და დიდი ქალაქები, რომლებიც ასრულებს გარშემო არსებული დასახლებული პუნქტების წარმოებისა და მოსახლეობის მომსახურების ფუნქციებს. ახლო დასახლებების ჯგუფთა საზღვრები თავიანთი მთავარი ქალაქების ცენტრის 1-1,5-საათიანი მისაწვდომობის ფარგლებშია, რაც შეესაბამება 20–40 კმ-ის მანძილს.

მაგალითად, თუ გავითვალისწინებთ აგლომერაციის კონცეფციის გარკვეულ შეზღუდულობას, საგარეუბნო რაიონების ეკონომიკის ფუნქციონირების და განვითარების მიზეზებისა და ფაქტორების შესწავლისას დიდი პერსპექტივა აქვს ეკონომიკური ბირთვის უფრო ზოგადი თეორიის ძირითადი დებულებების გამოყენებას. ამასთან დაკავშირებით შევნიშნავთ, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში თავის დროზე ფართო გავრცელება პოვა თეორიულმა კონცეფციამ “ზრდის პოლუსზე”. ის მოწმობს შემდეგს: მსგავსად იმისა, რომ ადამიანის ორგანიზმში არსებობს მტკიცეული წერტილები, რომლებიც განსაზღვრავს ჯანმრთელობის მდგომარეობას, ასევე ეკონომიკურ ორგანიზმშიც არის ელემენტები (წარმოებები, დარგების ცალკეული სახეები, რეგიონები, სანარმოები), რომლებზეც ზემოქმედება მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მისი სხვა ელემენტების განვითარებაზე. ასეთი სახის “ზრდის პოლუსების” ერთობლიობა შეიძლება აღვნიშნოთ, როგორც ეკონომიკური ბირთვი, ხოლო, თუ გავითვალ-

ისწინებთ კიდევ ეკოლოგიურ ფაქტორსაც, კერძოდ, დანახარჯებს ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების განხორციელებაზე, მაშინ საჭიროა ვისაუბროთ ეკოლოგიურ-ეკონომიკურ ბირთვზეც (უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით, იდეა ეკოლოგიურ-ეკონომიკურ ბირთვზე შეიძლება გავაფართოვოთ და განვაფართოოთ მხოლოდ ეკოლოგიურ სისტემებზე, რომლებშიც შეიძლება შესაბამისად გამოიყოს ეკოლოგიური ბირთვი). ამგვარად, ეკოლოგიურ-ეკონომიკურ ბირთვს მიეკუთვნება ყველაფერი ის, რაც ხელს უწყობს სოციალურ-ეკონომიკური და ეკოლოგიური სისტემის სხვა ელემენტების რიცხვის მნიშვნელოვან ზრდას. ეკოლოგიურ-ეკონომიკური ბირთვის ელემენტების შერჩევა ხდება დიდი რაოდენობის როგორც ღირებულებითი, ისე არაღირებულებითი პარამეტრების გამოყენების საფუძველზე. მათ მიეკუთვნება მოგებიანობის და რენტაბელურობისა დონე, კაპიტალის ბრუნვის სიჩქარე, მოსახლეობის დასაქმების ზრდა, ერთობლივი მოთხოვნის ზრდა და სხვ.

ამ თეორიის ფარგლებში ქალაქი განიმარტება, როგორც ზრდის პოლუსი (ან ზრდის ცენტრი), რომელსაც აქვს დარგების კომპლექსი. ამასთან ნებისმიერი ტაქსონომიკური რანგის ტერიტორიული ერთეულის ფარგლებში შეიძლება გამოვყოთ სისტემა “ბირთვის – პერიფერია”. ამგვარად, ამ სისტემაში გამოყოფენ რეგიონის ეკონომიკურად განვითარებულ ბირთვს და მასზე დამოკიდებულ პერიფერიას, ამასთან ბირთვი და პერიფერია მთლიანობაში შეადგენს დასრულებულ ტერიტორიულ სისტემას. ბირთვის რაიონები განისაზღვრება როგორც იმ საზოგადოების ტერიტორიულად ორგანიზებული ქვესისტემები, რომლებსაც როგორც გენერირების, ისე სიახლეობა დანერგვის უნარი აქვს; პერიფერიის რაიონები კი ბირთვზე დამოკიდებული არიან.

საგარეუბნო რაიონებში კვლავწარმოებითი პროცესების ანალიზის დროს, რაიონების, რომელთა ეკონომიკა ხშირ შემთხვევაში უპირატესად სასოფლო-სამეურნეო მიმართულებისაა, მოდელი “ბირთვი – პერიფერიის” გამოყენება აგლომერაციის მოდელთან შედარებით უფრო მისაღებია იმის გამო, რომ იგი არაა მხოლოდ ურბანისტული, ვინაიდან აღწერს რეგიონული განვითარების პროცესებს ზოგადად, არის რა სივრცობრივი დინამიკის განმარტებათა ერთ-ერთი მცდელობა, მოახდინოს რაიონული და ქალაქური მიმართულების ინტეგრირება. მიუხედავად ამისა, მართალია, რეგიონალისტიკის კონცეფცია “ბირთვი – პერიფერია”, ბევრი თვალსაზრისით, უფრო ზუსტად ასახავს საგარეუბნო რაიონების სამეურნეო სისტემას, ვიდრე ეს იყო აგლომერაციის კონცეფციაში, საგარეუბნო ეკონომიკის ფუნქციონირების ზოგიერთი ასპექტი მაინც ვერ პოვებს სათანადო ახსნას რეგიონული ბირთვის თეორიის ფარგლებში.

პრობლემების ფართო სპექტრი არსებობს: სანარმოო, სოციალური, დემოგრაფიული, ეკოლოგიური, რომელიც ძალიან სუსტადაა შესწავლილი. ასეთი სახის პრობლემათა სპეციფიკის გათვალისწინე-

ბით, რომლებიც განპირობებულია საგარეუბნო რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური და ეკოლოგიური თავისებურებებით, აგრეთვე მათი არასაკმარისი შესწავლით, ჩვენი აზრით, მიზანშეწონილია რეგიონული ეკონომიკის ზოგადი თეორიის განსაკუთრებული მიმართულების სახით გამოვყოთ ე. წ. საგარეუბნო ეკონომიკა (მსგავსად იმისა, როგორც არსებობს ქალაქის ეკონომიკა რეგიონალისტიკის განსაკუთრებული მიმართულების სახით). ეს ხელს შეუწყობს სამეცნიერო კვლევების ინტენსიფიკაციას საგარეუბნო რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური და ეკოლოგიური პრობლემების შესწავლის სფეროში. აქ, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა განსაკუთრებული ყურადღება დავუთმოთ საგარეუბნო რაიონების ეკონომიკის ფუნქციონირების საკითხთა ანალიზს საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლისას, საგარეუბნო რაიონების კლასიფიკაციის და ტიპოლოგიზაციის პრობლემათა კვლევას, ქალაქისა და საგარეუბნო რაიონების სამეურნეო სისტემების ურთიერთქმედების შესწავლას, საგარეუბნო ეკონომიკის ანალიზის მეთოდების და მიდგომების განსაზღვრას დინამიკაში. განსაკუთრებული მიმართულების სახით საგარეუბნო ეკონომიკის ფორმირება საშუალებას მოგვცემს მოვახდინოთ სამეცნიერო კვლევების ინტენსიფიკაცია ამ დარგში, ამდენად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საგარეუბნო რაიონების მართვის პრაქტიკული და თეორიული ასპექტების შესწავლას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Изард У. Методы регионального анализ: введение в науку о регионах / пер. с англ. М.: Прогресс, 1968.
2. Ильин И.А. Экономика городов: региональный аспект развития. М.: Наука, 1982.
3. Павлов К.В., Шишкин М.И. Теория экономического ядра. Ижевск: Удмуртия, 1996.

რეზიუმე

ურბანიზაციის პროცესი – ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენაა, რომელმაც უზარმაზარი გავლენა მოახდინა საზოგადოების ისტორიულ განვითარებაზე. ქალაქური ეკონომიკის საინტერესო მიმართულებაა გრავიტაციული (პოტენციური) მოდელირების თეორია.

აგლომერაციის კონცეფცია განმარტავს და აზუსტებს საგარეუბნო რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების მრავალ ასპექტს.

რეგიონული ეკონომიკა კომპლექსური მოცემულობაა, რომელსაც განსაზღვრავს საგარეუბნო რაიონების სოციალური, ეკონომიკური და ეკოლოგიური თვისებურებები.

Summary

R. Tevzadze

The process of urbanization - one of the most important socio - economic phenomenon, which has a huge influence on the historical development of society. Urban economy in interesting directions of gravity (potential) modeling theory.

Concept of sintering areas, explains socio - economic system in many aspects.

The regional economy is complex given. identifies the social, economic and ecological characteristics.